

Godsdienstvrijheid onder druk?

Reacties van levensbeschouwelijke organisaties in Nederland op het Zwitserse minarettenverbod

Gerard Wiegers*

Summary

The freedom of religion which exists throughout Europe has not led to equal rights nor equal social acceptance of Muslims. This holds especially true for Islamic rituals and symbols such as the public call to prayer which only in the Netherlands has been accepted on national level after discussion in Parliament in the 1980s. That this right has only sporadically been effectuated is probably mainly due to the influence of increasing social pressures related to increasingly negative attitudes of the non-Muslim population since the 1980s and anti-Muslim political parties and a changing view on the public display of religious symbols. The same pressures appear from discussions about mosques in general and minarets in particular. This article discusses the reactions of 21 religious and humanist organisations in the Netherlands on the Swiss ban on minarets and argues that they show an awareness of an increasing pressure on the free exercise of this right. They all see the freedom to build minarets as a core element of freedom of religion on equal footing with the freedom to build other religious buildings (although they do not value minarets in the same way). Most of them denounce the proposal to prohibit or limit the freedom to build them as expressions of anti-Islamic views. However, their reactions show different appreciations and solutions to the pressure, ranging from outright rejection of any concessions to possible adaptation.

Inleiding: het Zwitserse minarettenverbod

Moskeebouw en de met moskeeën samenhangende religieuze gebruiken en gewoonten zijn al decennia lang controversiële aangelegenheden in Europa. Dit geldt zowel voor het niveau van de nationale wetgeving als dat van de maatschappelijke acceptatie (zie bijvoorbeeld Allievi 2009; Maussen 2009). Uit de wetenschappelijke literatuur zijn onder meer conflicten bekend rond de locatie van moskeeën, de architecturale aspecten – in het bijzonder een eventuele minaret – en conflicten rond de publieke oproep tot het gebed. De

* Gerard Wiegers is hoogleraar Religiestudies aan de Universiteit van Amsterdam.

achtergronden hiervan zijn een negatieve houding ten opzichte van de islam, die ook tot uitdrukking komt in discriminatie, beledigende taal (vooral via het internet) en soms geweld tegen personen en islamitische instituties zoals de moskee (Van der Valk 2012).

Uit vergelijkend onderzoek blijkt dat Nederlanders de laatste jaren relatief ongunstiger dan burgers uit andere Europese landen over moslims denken. Hoe is dit te verklaren? In de eerste plaats kan worden gewezen op een proces van homogenisering van de Nederlandse samenleving dat het gevolg is van ontzuiling en snelle religieuze veranderingen. Er is een waardenkloof ontstaan tussen de meerderheid van de Nederlandse bevolking en de islamitische minderheid (Van de Burg 2010; Van der Valk 2012, 14vv; Vellenga & Wiegers 2011). Van der Burg signaleert in dit verband tevens een verschuiving van opvattingen in de richting van laïcisme. Religieuze uitingen horen volgens de meerderheidscultuur thuis in de privésfeer, niet in het publieke domein (Van de Burg 2010, 105). Bovendien wordt, anders dan ten tijde van de verzuiling en de periode die daaraan vooraf ging, de Nederlandse staat veel sterker als hoeder van de Nederlandse nationale c.q. religieuze identiteit gezien (cf. Van Rooden 1996). Als tweede factor wordt de politisering van het debat over de islam en moslims genoemd. Hieronder wordt verstaan dat bepaalde politieke actoren, zoals de anti-islamitische PVV, zich in Nederland een anti-islamitisch discours eigen hebben gemaakt. Volgens vele waarnemers is de tolerantie in Nederland jegens religieuze minderheden vandaag de dag aanzienlijk geringer dan een aantal jaren geleden. Rabbijn Lody van der Kamp verklaarde naar aanleiding van de recente discussies in het parlement over het rituele slachten in dagblad *Trouw*: “De tolerantie is over” (*Trouw*, 22 maart 2012). Toch blijkt uit onderzoek dat een negatieve houding niet altijd doorwerkt in een grotere etnische distantie en in een hogere mate van discriminerend gedrag. Uit onderzoek dat werd gepubliceerd in 2008 blijkt dat de discriminatie-ervaringen van Turken en Marokkanen in Nederland bijvoorbeeld niet afweken van het Europese gemiddelde (Van der Valk 2012, 13).

Gelet op het voorgaande lijkt het misschien wat paradoxaal dat in 2009 de islamitische *publieke gebedsoproep* in Nederland van alle Europese landen en waarschijnlijk vandaag de dag nog steeds met de grootste vrijheid is omgeven. In alle andere Europese landen met minderheden bestaande uit moslimmigranten is de publieke gebedsoproep namelijk niet zonder meer toegestaan. Alleen in Nederland is de gebedsoproep na discussies in de Tweede Kamer in 1988 officieel gelijk gesteld met het luiden van kerkklokken (Allievi 2009, 48-49; Langer e.a. 2011, 100-108). Rond die tijd begonnen moskeeën in verschillende Nederlandse gemeenten met de oproep tot het gebed. Het gebruik

publiekelijk op te roepen tot het gebed beperkt zich vrijwel uitsluitend tot enkele minuten voorafgaand aan het vrijdagsgedeb. Zowel de duur, de tijdstippen, als de geluidsterkte zijn in Nederland aan gemeentelijke regels gebonden. De islamoloog Nico Landman sprak in 1992 de verwachting uit dat, op grond van de genoemde wet gelijkstelling van islamitische gebedsoproep en klokgelui, een toename mocht worden verwacht van het aantal publieke gebedsoproepen in Nederland (Landman 1992). Dat deze verwachting niet bewaarheid is geworden kan deels verklaard worden uit het veranderde sociale en politieke klimaat zoals boven besproken, maar in het bijzonder waarschijnlijk uit de beperkte maatschappelijke acceptatie van de islam als religie. De publieke oproep tot het gebed wordt als een inbreuk gezien op de gevestigde belangen en dominantiepatronen in de akoestische ruimte en geassocieerd met competitie met andere religies en levensbeschouwingen.

De controversen rond de publieke gebedsoproep hangen samen met conflicten die zich voordoen rond de *minaret*, hoewel de aanwezigheid van een minaret niet noodzakelijk is voor de publieke oproep. De minaret functioneert nog sterker dan de gebedsoproep als een kernsymbool voor de conflicten die zich voordoen rond de vestiging van moskeeën en de aanwezigheid van de islam. Dit hangt ongetwijfeld samen met de zichtbaarheid ervan als symbool van de islam, en de associatie die hoge torens in het algemeen oproepen met politieke macht (Allievi 2009, 45-47; Hillenbrand e.a. 2012). De minaret wordt in pamfletten van tegenstanders vergeleken met een raket afkomstig uit een wapenfabriek (Allievi 2009, 46 noot 49). In anti-islamitische cartoons worden minaretten dan ook in Ottomaanse stijl afgebeeld, dat wil zeggen: langgerekt en slank. In vele steden en dorpen in Europa is de hoogte van minaretten aanleiding tot protest geweest en voorwerp van discussie. In 2008 werd in de Oostenrijkse provincie Karinthië een wet aangenomen die het bouwen van minaretten verbod (Allievi 2009, 47). Op zondag 29 november 2009 sprak de Zwitserse bevolking zich middels een bindend referendum uit voor een bouwverbod voor nieuwe minaretten (*NRC Handelsblad*, 1 december 2009; Haeni & Lathion 2009). Dit zogenaamde minarettenverbod had in Zwitserland een geschiedenis van enige jaren. Rond 2005 ontstond discussie over het verzoek van moslims om in een klein dorp een moskee met minaret te mogen bouwen. Tussen 2006 en 2008 vonden verschillende pogingen plaats een officieel verbod door te voeren, maar de verzoeken daartoe werden telkens als strijdig met de grondwet van de hand gewezen. In 2007 werd het initiatief genomen om de invoering van een verbod via een referendum in te voeren. Met 57,5% van de stemmen voor het verbod werd eind november 2009 besloten tot invoering ervan. Dit leidde tot scherpe internationale reacties in

het Westen en het Midden-Oosten (vgl. *Reformatorsch Dagblad*, 30 november 2009; *El País*, 30 november 2009).

De campagneposter van de Zwitserse Volkspartij tegen de minaretten

Het Zwitserse minarettenverbod kwam in Nederland in de schijnwerpers van de publieke discussie te staan door een SGP-motie die enkele dagen na het Zwitserse referendum in de Tweede Kamer in stemming kwam. Het Tweede Kamerlid Van der Staaij van de SGP diende op 25 november 2009 een motie in die de regering verzocht te bevorderen dat “wijze terughoudendheid” in acht wordt genomen ten aanzien van wettelijk toegestane activiteiten zoals het plaatsen van opvallende schotelantennes, het laten horen van islamitische gebedsoproepen en het bouwen van grote moskeeën en minaretten omdat die activiteiten kunnen bijdragen aan “gevoelens van vervreemding en van aantasting van de historische Nederlandse identiteit onder autochtone Nederlanders” (Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, 32123 XVIII, nr.50). De SGP motie past in het verkiezingsprogramma van deze partij (SGP 2009). Hierin wordt genoteerd dat vanwege zijn “wezensvreemdheid aan Nederland en de Westerse cultuur en haar vijandigheid tegen christenen en joden de toenemende zichtbaarheid van de islam in de publieke ruimte de partij aan het hart gaat”. De motie kreeg alleen steun van de SGP zelf, de PVV en Kamerlid Verdonk, en werd verworpen. Dat de PVV deze motie steunde was te verwachten. In het verkiezingsprogramma uit die periode staat dat de partij de Koran en Koranlessen op school wil verbieden, evenals het bouwen van nieuwe moskeeën (PVV 2010). Het voorgaande neemt niet weg dat Nederland wat betreft de aantallen moskeeën, het klimaat van vestiging en mogelijkheden tot ontplooiing van activiteiten door Allievi nog in 2009 werd omschreven als

‘a country remarkably open to a variety of places of worship, including those for Muslims’ (Allievi 2009, 30).

In deze bijdrage wordt de vraag gesteld of en zo ja op welke wijze landelijke levensbeschouwelijke organisaties in Nederland op het Zwitserse voorstel en de motie van de SGP reageerden, en of uit hun interpretatiekader (*framing*) blijkt dat zij een toegenomen druk op de godsdienstvrijheid in het algemeen en die van de islam in het bijzonder ervaren.¹ Hierbij baseer ik me op empirisch onderzoek van Vellenga en ondergetekende, waarbij tussen 2010 en begin 2011 leidinggevenden van 21 levensbeschouwelijke organisaties zijn geïnterviewd over een aantal islamkritische uitingen in de jaren 2004-2009, waaronder ook het minarettenverbod (Vellenga & Wiegers 2011). De organisaties werden geselecteerd op grond van de volgende criteria: opererend op landelijk niveau, contact met de overheid, etnische spreiding, religieuze diversiteit en balans tussen islamitische en niet-islamitische organisaties (Vellenga & Wiegers 2011, 30). Eerst zal ik deze reacties op het minarettenverbod kort bespreken, vervolgens deze analyseren in het licht van de vraagstelling van dit artikel en tenslotte enkele conclusies trekken.

Reacties en interpretatiekader

Hoe reageerde de leiding van de onderzochte organisaties op het minarettenverbod en de SGP motie en hoe interpreteerden ze dit? Ik bespreek achtereenvolgens islamitische, christelijke, joodse, hindoeïstische, boeddhistische en humanistische organisaties.

Islamitische organisaties

Unie van Marokkaanse Moskeeën in Nederland (UMMON)

De UMMON (*Unie van Marokkaanse Moskeeën in Nederland*) is een soennitische koepelorganisatie van circa negentig Marokkaanse moskeeën. De leiding² van de UMMON stelde dat het Zwitserse referendum wel, maar de motie die de SGP indiende niet aan de orde is geweest in het bestuur. De UMMON reageerde echter niet publiekelijk. De leiding was tegen zo’n verbod. Als moslims ergens wonen, voorziet een moskee in een behoefte en daar kan in beginsel niets op tegen zijn. Wel vindt de UMMON leiding het redelijk dat het uiterlijk van een moskee in de omgeving past. De organisatie bestrijdt het negatieve beeld van de minaret, legt de nadruk op de godsdienstvrijheid,

maar vindt het redelijk dat nadere eisen gesteld kunnen worden aan het uiterlijk van minaret en moskee.

Islamitische Stichting Nederland (ISN)

De soennitisch Turkse organisatie *Islamitische Stichting Nederland* (ISN) is nauw verbonden met het Turkse presidium voor godsdienstzaken, Diyanet İşleri Başkanlığı, kortweg Diyanet en vertegenwoordigt 142 moskeeën. De Turkse Diyanet organisatie gaf op 1 december 2009 via haar website een persverklaring uit waarin het verbod op het bouwen van nieuwe minaretten als strijdig met de universele verklaring van de rechten van de mens van de hand werd gewezen (Statement to the Press, vergelijk Sunier e.a. 2011, 74). In kringen van de ISN meende men volgens de respondent dat het onrealistisch en ondenkbaar was dat voor de SGP-motie een Kamermeerderheid zou kunnen ontstaan. Om deze reden schonk de leiding aan deze zaak geen aandacht. Wel maakt de voorzitter van de ISN duidelijk dat hij een dergelijk verbod beschouwt als een uiting van politiek gemotiveerd anti-islamisme en islamofobie.

Stichting islamitisch Centrum Nederland (SICN)

De SICN is een koepelorganisatie en behoort tot de stroming van de Süleymanlı's, een Turkse mystiek georiënteerde beweging. De SICN ontstond in 1972 en is een van de oudste religieuze zelforganisaties van migranten in Nederland. Het minarettenverbod was de beweging wel ter ore gekomen, maar de leiding heeft niet publiekelijk of intern gereageerd. Het beleid van de SICN is er volgens de leiding op gericht om gebouwen goed te laten passen in de buurt. Bij het kopen van een oud kerkgebouw zal de kerktoren intact worden gelaten en niet getransformeerd worden tot minaret. In het algemeen lijkt men inderdaad niet veel waarde te hechten aan minaretten. In een interview met Timke Visser zei een respondent hierover:

“Wij zijn niet zo enthousiast over grote moskeeën met minaretten. Wij hebben niet één moskee met minaret.³ Er zijn genoeg organisaties die dat wel hebben. In het begin zijn we wel een beetje jaloers geweest. Maar op den duur zie je dat het toch allemaal neutrale moskeeën zijn. Bovendien, die kracht hebben wij ook niet, financieel. Diyanet heeft meer financiële mogelijkheden. In 20 jaar hebben wij wel bijna alle gebouwen gekocht. Onze gemeenschap in Nederland dan: er komt niets uit Turkije of andere landen. Wij hebben nu twee nieuwe gebouwen, maar de meeste zijn bestaande gebouwen. Het onderhoud daarvan kost erg veel geld, dus misschien gaan wij wel nieuwe moskeeën bouwen. Maar niet met minaretten.

Een uitnodigend gebouw, een modern gebouw, met mooie architectuur” (Visser 2007, 48-49).

Vanuit islamitisch oogpunt vindt de leiding de bouw van minaretten getuigen van het zich ergens thuis voelen, want dit gevoel gaat gepaard met financiële steun van de inwoners uit de buurt. Zij vergelijkt dit met marktwerking. Als er weinig moslims zijn, zijn er weinig minaretten. Minaretten zijn tevens een bewijs van integratie, juist doordat ze aangeven dat mensen zich thuis voelen. Overigens zouden religie en integratie beter los van elkaar bekeken kunnen worden, zo stelt de voorzitter. Met de religieuze beleving moet men zich niet bemoeien:

“Ik denk dat we de integratiediscussie een beetje moeten lostrekken van de religie. Het is een beleving. Religie is de manier waarop mensen willen leven en doodgaan en dat ze ook honderd procent actief mee moeten doen met de praktijk en de maatschappij, dat staat buiten kijf in mijn beleving. Maar wat ze thuis doen of wat ze in de moskee doen, ja oké, laat die mensen los” (interview voorzitter).

Nederlands Islamitische Federatie (NIF)

De NIF, de Nederlands Islamitische Federatie, behoort tot de internationale Turkse beweging Milli Görüş. Het minarettenverbod is in het bestuur aan de orde geweest, maar dat zag geen reden publiekelijk te reageren. De leiding beschouwt de moskee als belangrijk symbool van de islam, zoals de kerk een symbool van het christendom is. De moskee symboliseert ook het gevoel ergens thuis te zijn; mensen willen daarbij dan een minaret bouwen. Hierbij kunnen plaatselijke regels gevolgd worden, die, indien zich nieuwe omstandigheden voordoen (migratie), ook weer gewijzigd moeten kunnen worden. Zo is het volgens de voorzitter ook in Taksim, een wijk in Istanbul, waar de kerk hoger is dan de moskeeën.

Overkoepelende Sjiitische Vereniging (OSV)

Het minarettenverbod is in principe geen zaak die sjiieten aangaat, aldus de voorzitter van de *Overkoepelende Sjiitische Vereniging* (OSV) omdat het voor hun moskeeën niet verplicht is een minaret te hebben, dat geldt alleen bij de soennieten. Ze ziet het wel als een signaal van de anti-islamitische houding. De zaak is in het zogenaamde Caïro-overleg (zie onder) ter sprake geweest. Zij heeft overwogen naar aanleiding van de zaak een conferentie te organise-

ren over religieuze uitingen in het openbaar, waarin, naast minaretten, ook kruisen en keppeltjes aan de orde zouden komen. Dit plan bestaat nog steeds en richt zich vooral op de drie genoemde religieuze tradities.

HAK-DER

De voorzitter van de alevitische koepelorganisatie HAK-DER vond een minarettenverbod een schandelijk voorstel, maar zijn organisatie heeft dit in dergelijke bewoordingen niet naar buiten gebracht. Door er schande van te spreken, zoals de conservatieve soennitische en sjiiitische moslims volgens hem deden, bereikt men niet wat men beoogt, namelijk een verbetering van de positie van moslims in het algemeen en alevieten in het bijzonder. Christenen in Turkije hebben dergelijke religieuze vrijheden immers niet, juist door toedoen van dezelfde groepen die er in Europa schande van spreken. Om de reacties van moslims in hun ware context te plaatsen moet er volgens de voorzitter worden gekeken naar de manier waarop bijvoorbeeld in Turkije met kerkbouw wordt omgegaan, alleen hebben journalisten voor dergelijke opvattingen geen belangstelling. Zij zijn alleen in de Nederlandse context geïnteresseerd. De politieke standpunten van de SGP inzake de minaretten zijn ingegeven door religieuze motieven. Wat hier meespeelt, zo meent de voorzitter, is de tegenstelling islam – christendom.

Federatie van Islamitische Organisaties Nederland (FION)

De orthodoxe, op de ideeën van de internationale Moslim Broederschap georiënteerde *Federatie van Islamitische Organisaties Nederland* heeft niet apart op de minarettenzaak gereageerd. Symbolen zoals minaretten en moskeeën worden volgens de FION leiding in het debat gebruikt omdat de anti-islamitische tegenstander wil bereiken dat het publiek gelooft dat minaretten de islamisering van Nederland als doel hebben. De FION voorzitter verwijst naar een door FION gebouwde moskee in Amsterdam Slotervaart, die aanvankelijk een minaret zou krijgen. Daarvan is echter afgezien. Het gaat volgens de FION niet om de (uiterlijke) symbolen, maar om het resultaat c.q. de inhoud en dat is de islam en het sterker en positiever maken van de positie van moslims.

Unie van Lahore Ahmadiyya Organisaties Nederland (ULAMON)

De ULAMON, een landelijke organisatie die *de Lahore Ahmadiyya verenigingen* representeert, een reformistische beweging binnen de islam, die echter door het merendeel van de soennieten als niet-islamitisch wordt gezien wegens de – volgens vele soennitische moslims – heterodoxe, profetische claims van de stichter, Mirza Ghulam Ahmad (stierf 1908), heeft niet op het

minarettenverbod gereageerd. Men meent dat de minaret geen functie meer heeft, want waar de minaret in de begintijd van de islam diende om gelovigen op te roepen, bestaan er in de huidige tijd telefoon en internet. Bovendien wonen gelovigen (van de Ahmadiyya beweging) vaak op grote afstand van de moskee. De voorzitter stelde:

“Wij vinden het niet nodig dat er op moskeeën hoge minaretten geplaatst worden. Het doel van de minaretten in die tijd was om het gebed aan te kondigen. Je klimt in de minaret en hoe hoger hij was, hoe verder de menselijke stem [reikt]. Ze hadden geen luidsprekers en dat soort zaken, geen microfoons op dat moment, dus moest iemand de omgeving laten weten dat het gebed zou beginnen. Dat was de functie van de minaret. Tegenwoordig hebben we tabellen, internet, telefoons. Mensen komen van heinde en verre hier. Het heeft geen zin. Als ik hier een minaret zou plaatsen, wie zou ik hier kunnen bereiken in de buurt? Die paar moslims die hier wonen? Er komen mensen hier het gebed lezen vanuit Leidschendam, Mariahoeve. En dat is middels een tabel, die wordt hun gemaïld. Dus het heeft helemaal geen functie. Dat het een deel van de moskee is, ja, maar het heeft geen zin om mensen te provoceren. En het heeft ook geen zin, de functie is er niet meer. Als je een moskee kunt maken met een paar koepeltjes is dat voor mij voldoende. Wat er binnen de moskee gebeurt is belangrijker dan het uiterlijk. Dat is voor ons zo. Wat zeg je tegen mensen hier als je hier zo binnen staat? Is het hier geheim? Is het een soort van sekte die bezig is? Nee, de deuren zijn altijd open. Iedereen is vrij om de moskee binnen te komen om het gebed en de lezing te horen” (Interview voorzitter ULAMON).

Christelijke organisaties

Raad van Kerken

De Raad van Kerken is in 1968 opgericht en richt zich als koepelorganisatie op het bevorderen van de eenheid van de christelijke kerken alsmede de gezamenlijke dienst van de lidkerken aan de samenleving. De raad telt dertien lidkerken, waarvan de grootste de Rooms-Katholieke Kerk en de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) zijn, maar ook kerken met een migrantenachtergrond zoals de Evangelische Broedergemeente, de Syrisch Orthodoxe kerk, de Molukse kerk en de Anglicaanse kerk zijn aangesloten. Over de Zwitserse minarettenkwesitie en de SGP-motie over terughoudendheid bij de bouw van onder andere minaretten is binnen de *Raad van Kerken* gesproken. De uitkomst van dit beraad was dat de Raad van mening is dat godsdienstige groe-

peringen op basis van de vrijheid van godsdienst in beginsel ook de vrijheid moeten hebben om naar eigen voorkeur godsdienstige gebouwen te bouwen en dat die vrijheid gelijkelijk geldt voor alle geloofsgroepen. Hierover heeft de Raad overigens geen publiek statement afgegeven. Over de SGP zegt de respondent:

“Ik dacht niet dat diezelfde partij zei: je moet kerktorens uit de straat laten verdwijnen of zoiets. Dus het is dan toch, ja, wat je zelf als recht hebt, moet je de ander niet willen ontnemen en dat idee van schuilkerken dat we ooit hebben gehad, dat is het toch ook niet” (Interview leiding Raad van Kerken).

Rooms-Katholieke Kerk

De leiding van de *Rooms-Katholieke Kerk* in Nederland hecht sterk aan godsdienstvrijheid. Vanuit dit uitgangspunt staat ze in beginsel positief tegenover het recht op geloofsovergang of geloofsafval en negatief tegenover een verbod op de bouw van minaretten. De kerkleiding heeft niet publiekelijk gereageerd op het Zwitserse *minarettenverbod* en de SGP-motie in het Nederlandse parlement over terughoudendheid bij het bouwen van grote moskeeën en minaretten. Wel heeft het Vaticaan het Zwitserse minarettenverbod afgewezen als een klap voor de godsdienstvrijheid (RK-Kerk, 30 november 2009).

Protestantse Kerk in Nederland (PKN)

De leiding van de *Protestantse Kerk in Nederland* (PKN) vindt het bouwen van minaretten vallen onder de vrijheid van godsdienst. Ofschoon zij het gebrek aan godsdienstvrijheid voor christenen in landen als Saoedi-Arabië en Iran betreurt, meent dat zij dat christenen in Nederland moeten opkomen voor het recht van moslims om vrij hun religie te kunnen belijden (Vellenga & Wiegers 2011, 159).

Christelijke Gereformeerde Kerken en Stichting Evangelie en Moslims

De Christelijke Gereformeerde kerken in Nederland behoren tot de orthodox gereformeerde gezindte in Nederland. Zij werken nauw samen met de Stichting Evangelie en Moslims, die in 1978 werd opgericht en zich richt op de zending onder moslims. De leiding van de Christelijke Gereformeerde Kerken en de hieraan gelieerde Stichting Evangelie en Moslims hebben niet publiekelijk gereageerd op de minarettenkwestie, maar wel een standpunt ingenomen. Men is tegen een verbod, zelfs als de bouw van een hoge minaret de uitdruk-

king is van een gevoel van superioriteit van de islam. In de publicatie *Europa, het Mekka van de islam?* van Evangelie en Moslims staat over moskeebouw:

“[...] vinden we niet dat het aan de overheid is om moslims de bouw van moskeeën te verbieden of onmogelijk te maken. Wij bepleiten een rechtsstaat waarin er ruimte voor is dat moslims samenkomen om hun geloof te belijden. Dat betekent nog niet dat we er inhoudelijk neutraal tegenover staan, of dat moslims van christenen mogen verwachten dat zij hen bij moskeebouw actief steunen” (Rentier 2007, 63).

Samen Kerk in Nederland (SKIN)

De leiding van SKIN (*Samen Kerk in Nederland*), het in 1997 opgerichte samenwerkingsverband van migrantenkerken in Nederland, heeft zich niet uitgelaten over het verbod en formuleert evenmin standpunten aangaande het debat over de islam. De leiding rekent het niet tot de taak van SKIN inhoudelijk op een dergelijke islamkritische uiting te reageren. SKIN is een vereniging van zeer uiteenlopende kerken en christelijke groeperingen, elk met een eigen, soms onderscheiden visie. Sommige kerken staan sterk afwijzend tegenover samenwerking met moslims, anderen hebben daar minder moeite mee. Veel christelijke migranten hebben in het verleden in het land van herkomst te maken gehad met religieuze conflicten en ervaren soms ook hier gevoelens van dreiging.

Andere religieuze en levensbeschouwelijke organisaties

Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK), het Nederlands Verbond voor Progressief Jodendom en het Centraal Joods Overleg (CJO)

Het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, het Nederlands Verbond voor Progressief Jodendom en het Centraal Joods Overleg hebben geen inhoudelijk standpunt geformuleerd over het minarettenvraagstuk. Opmerkelijk is wel dat de geïnterviewden deze kwestie verschillend benaderden. Een van de geïnterviewden, een vertegenwoordiger van het Centraal Joods Overleg, benadert de kwestie pragmatisch en praktisch:

“Dit is nou weer zo’n voorbeeld waarbij joden weten hoe het is om een minderheid te zijn. Nou hebben wij geen minaretten en kerkklokken, maar ik kan mij voorstellen dat je het wat bescheidener aanpakt in Zwitserland, in Nederland, in wat dies meer zij. Daar kan ik me wel iets bij voorstellen, ja” (Interview leiding).

Voor en ander lid van de leiding is deze kwestie een principiële aangelegenheid:

“[...] de minarettenkwestie, eigenlijk gaat het niet over minaretten, uiteindelijk gaat het toch gewoon over hoeveel ruimte er is voor godsdienstoefening in een land?” (interview).

Hindoe Raad

De Hindoe Raad is in 2001 ontstaan door het samengaan van de negen in die tijd bestaande hindoe koepelorganisaties. Tot een fundamentele discussie over de relatie tussen de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst is het, ondanks deze en vergelijkbare conflicten over het afbeelden van godenfiguren elders in Europa, onder hindoes in Nederland in het algemeen en de Hindoe Raad in het bijzonder niet gekomen. Evenmin is er door hen een verband gelegd met zaken als het verbod op het bouwen van minaretten (interview secretaris).

Boeddhistische Unie Nederland (BUN)

De Boeddhistische Unie Nederland werd in 1978 opgericht en bestaat sinds 1990 als koepelorganisatie van boeddhistische organisaties in Nederland. De voorzitter van de BUN deelde de strekking van het Zwitserse minarettenverbod en de SGP-motie over de wijze terughoudendheid bij de bouw van onder meer minaretten niet. Op de vraag of hij zich iets kon voorstellen bij de SGP-motie antwoordde hij:

“Nou, niet vanuit religieuze overweging. Ik vind dat de SGP hier met twee maten meet en zo de vrijheid van godsdienst in haar kern aantast. Een gevaarlijke actie die nog wel eens terug kan gaan slaan op haar eigen achterban” (Interview voorzitter).

Wel vond hij dat gebouwen van nieuwe religieuze stromingen zoals moskeeën en hindoeïstische en boeddhistische tempels vaak niet passen in de omgeving. Zodoende lopen die stromingen het risico zich te presenteren als “een vreemde eend in de bijt.”

Humanistisch Verbond

Het hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, een organisatie die in 1946 is opgericht, heeft volgens de voorzitter bij de minarettenkwestie niet lang stilgestaan. Het bestuur stelde zich op het standpunt dat godsdienstvrijheid ook de vrijheid van de bouw van godsdienstige gebouwen inhoudt. Bovendien vond het bestuur dat het gelijkheidsbeginsel van toepassing is: wat voor de ene religieuze groepering geldt, geldt ook voor de andere. Religieuze nieuwbouw dient te voldoen aan alle voorschriften die ook gelden voor andere nieuwbouw.

De leiding van het Humanistisch Verbond heeft de gebeurtenissen rond de minarettenkwestie gedefinieerd vanuit het kader van de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Onder de vrijheid van godsdienst verstaat ze dat mensen zich vrij moeten kunnen opstellen in zaken van godsdienst en levensovertuiging en dat op de keuzen die ze daarin maken geen negatieve sancties mogen staan. Ook houdt de vrijheid van godsdienst in dat religieuze gemeenschappen het recht hebben naar eigen inzicht religieuze gebouwen te bouwen mits ze voldoen aan de gangbare eisen waaraan alle nieuwe gebouwen moeten voldoen:

“We hebben besloten met elkaar dat godsdienstvrijheid ook betekent de vrijheid van uiting van godsdiensten, het beleven daarvan. Het is een beetje raar om anderhalve eeuw nadat we de laatste schuilkkerken in de christelijke wereld verlaten hebben in Nederland, dat we nu eigenlijk moslims gaan dwingen om in garageboxen bijeen te komen, omdat we geen minaret willen zien...” (Interview voorzitter).

Analyse

De soennitische organisaties UMMON, ISN, SICN en NIF, verwoorden alle dat de vrijheid om bij een moskee een minaret te bouwen een vanzelfsprekendheid is. Zoiets is uitdrukking van een groep moslims bij een buurt te willen horen en geeft aan dat ze zich daar thuis voelen en willen integreren. De ISN (vooral bij monde van Diyanet) reageerde het scherpst. De OSV zag als sjiiitische organisatie geen direct belang. Omdat deze organisatie echter, evenals de UMMON, ISN, SICN en NIF deel uitmaakt van een orthodox soennitische overlegorgaan, het CMO, waarvan alle andere hiervoor genoemde organisaties ook deel uitmaken, heeft de leiding wel een principiële mening naar buiten gebracht. De leiding ziet het Zwitserse referendum als de uiting van een anti-islamitische houding. Het voornemen werd uitgesproken om een conferentie over religieuze symbolen in het publieke domein te organiseren

met de partners in het zogenoemde Caïro-overleg, een interreligieuze overleggroep die, na het verschijnen van de film *Fitna*, als samenwerkingsorgaan tussen een aantal grote christelijke, islamitische en joodse partners in het leven is geroepen (zie Vellenga & Wiegers 2011, 140-141). Sommige islamitische organisaties die gelieerd zijn aan het CMO, bijvoorbeeld de Stichting Islam en Dialoog, en de islamitische vrouwenorganisatie Al-Nisa zagen geen noodzaak te reageren of een standpunt in te nemen vanwege hun specifieke taakopvattingen. De met de Turkse Fethullah Gülen beweging verbonden Stichting Islam en Dialoog richt zich op de interreligieuze dialoog in engere zin en vindt de minarettenkwestie van minder belang. Voor Al-Nisa geldt dat ze de positie van de vrouw centraal stelt in haar activiteiten. Drie islamitische organisaties behoren niet tot het Contactorgaan Moslims en Overheid: HAK-DER, FION en ULAMON. Bij de oprichting van het CMO in 2004 waren ze niet welkom vanwege hun religieuze opvattingen. Ze verenigden zich binnen de Contact Groep Islam (CGI). Rond 2009 trok de FION zich terug uit de CGI. Voor alle organisaties die bij de oprichting van het CGI deel uitmaakten, geldt dat ze stromingen vertegenwoordigen die een minderheidspositie hadden in de landen van herkomst (Alevieten, Moslim Broederschap en Ahmadiyya). Alle reageerden op een wijze die verschilt van de CMO organisaties. Er wordt minder waarde gehecht aan minaretten of het gebruik van een minaret, c.q. het oproepen tot het gebed wordt niet belangrijk meer gevonden, vanwege moderne communicatiemiddelen als mobiele telefonie (sms) en internet (overigens is voor een publieke oproep tot het gebed een minaret niet nodig, GW). HAK-DER zou zich sterk willen maken voor het beginsel van de godsdienstvrijheid, maar ziet een belemmering in de intolerante houding van meerderheidsstromingen jegens minderheden in landen van herkomst.

De christelijke organisaties die een standpunt hebben verwoord (Raad van Kerken, RK Kerk, Christelijke Gereformeerde Kerken/Evangelie en moslims) benadrukken het gelijkheidsbeginsel en de vrijheid van godsdienst. Als daartoe in Nederland het bouwen van kerktorens wordt gerekend, geldt dit ook voor de minaret. Opvallend is dat Evangelie en Moslims een genuanceerder standpunt inneemt dan de SGP, met wie een deel van de achterban zich toch identificeert.

De joodse organisaties nemen eveneens een principieel standpunt in, maar geven daarnaast vanuit hun eigen ervaring als minderheid wel moslims de raad zich in sommige gevallen "bescheidener" op te stellen. De BUN en HV nemen een principieel standpunt in. Men moet in Nederland naar eigen inzicht religieuze gebouwen kunnen bouwen, mits die voldoen aan de gangbare eisen. De Hindoe Raad heeft geen standpunt ingenomen.

Korte tijd nadat het onderzoek van Vellenga en de auteur van deze bijdrage was afgerond, kreeg de minarettenkwestie in Nederland een politiek vervolg. In september 2011 stelde PVV leider Geert Wilders in de Tweede Kamer voor een referendum te houden over een verbod op minaretten. Hij kreeg onvoldoende steun voor dit voorstel. Minister president Mark Rutte achtte het verbod “met zekerheid” strijdig met de “lokale autonomie van gemeenten en de gelijke behandeling bij de ontwikkeling van bouwvoorschriften”, en mogelijk ook met de godsdienstvrijheid (Handelingen Tweede Kamer TK3 3-4-42). Hij bestempelde het voorstel minaretten te verbieden als “slim van de PVV”, omdat het “geen direct verbod op moskeebouw impliceerde” (hetgeen volgens hem de eigenlijke bedoeling van de partij was). Op de vraag of bij een verbod sprake zou zijn van een inbreuk op de vrijheid van godsdienst stelde de premier een advies van de Raad van State nodig te hebben. Desgevraagd noemde hij dit een zeer complexe zaak. Wel deelde hij mee tegen zo’n verbod te zijn en blij te zijn in een land te wonen waar godsdienstvrijheid bestaat. PvdA leider Job Cohen merkte op dat moslims de redeneringen van de premier met gemengde gevoelens zullen hebben aangehoord. Het is hoe dan ook opvallend dat de minister-president de beschreven redenering volgde en niet opmerkzaam maakte op de bestaande, onaangevochten gelijkstelling van gebedsoproep en klokgelui, die mijns inziens ook de gelijkstelling tussen minaret en kerktoren impliceert.

Conclusie

Spreekt uit het voorgaande een toegenomen druk op de vrijheid van godsdienst? Tussen de betrekkelijk geruisloze acceptatie van de publieke oproep tot het vrijdagsgebed in de tachtiger jaren als equivalent van klokgelui en de motie van de SGP in 2009 en de opkomst van de anti-islamitische PVV in de landelijke politiek in 2010 is de druk op symbolische aspecten van de aanwezigheid van de islam in de publieke ruimte duidelijk toegenomen. Hierboven richtte ik me op de reacties van religieuze en levensbeschouwelijke organisaties op een minarettenverbod. Wat blijkt hieruit? De soennitische meerderheidsorganisaties in het CMO, waarbij zich ook de sjiitische OSV heeft gevoegd, wijzen dergelijke maatregelen af als inbreuk op de godsdienstvrijheid en de rechten van de mens (Diyamet). Hetzelfde standpunt wordt ingenomen door het Humanistisch Verbond. HAKDER, FION en ULAMON nemen een tussenpositie in. Ze stellen dat zij dit weliswaar als een inbreuk verwerpen, maar zelf, gelet op de context en de tijd waarin zij leven, aan minaretten geen

belangrijke functie toekennen. Ook joodse organisaties, die onverkort vasthouden aan de vrijheid voor moslims om minaretten te bouwen, wijzen erop dat men in een minderheidspositie levend in Europa soms bescheiden moet zijn. Christelijke organisaties wijzen erop dat de vrijheid om kerken en kerktorens te bouwen ook de vrijheid betekent minaretten te bouwen. De SGP motie wordt zelfs door de geestverwante stichting Evangelie en Moslims als strijdig met dat beginsel beoordeeld. Voor alle organisaties geldt dat ze de kansen klein tot zeer achten dat de druk wordt omgezet in wetgeving. Uit hun *framing* blijkt, zo zou ik stellen, bewustzijn van de toegenomen druk, maar ook een weigering daaraan gevolg te geven, behalve dan aanbevelingen om te zoeken naar sociale en religieuze compromissen. Er is geen levensbeschouwelijke organisatie die de algemene “wijze terughoudendheid” waartoe de SGP de overheid oproept onderschreven heeft, laat staan dat het partijprogramma van de PVV om het bouwen van nieuwe moskeeën te verbieden wordt onderschreven. Evenmin wordt een laïcistische redenering gevolgd die erop zou kunnen neerkomen dat men in het algemeen terughoudend zou moeten zijn met het neerzetten van als zodanig herkenbare religieuze bouwwerken.

Noten

- 1 Zie voor de operationalisering en theoretische onderbouwing van het begrip *framing* Vellenga & Wiegers 2011, 57.
- 2 De namen van de geïnterviewde leiders blijven hier achterwege. Hun namen en achtergrondgegevens zijn te vinden in Vellenga & Wiegers (2011). Dit geldt wegens ruimtegebrek ook voor de achtergronden van de besproken organisaties die daar wel worden besproken. In het huidige artikel baseer ik me wat betreft de reacties van de organisaties op de in genoemd rapport opgenomen gegevens.
- 3 Deze opmerking illustreert de relatieve absurditeit van het debat. Zou men de voormalige toren zonder verdere aanpassingen als minaret beschouwen, dan zou geen buitenstaander daarvan iets merken, laat staan daarover iets kunnen opmerken.

(Archief)documenten:

www.diyonet.nl (Diyonet – Islamitische Stichting Nederland); <http://www.diyonet.gov.tr/english> (Engelstalige homepage Diyanet); Diyanet, Statement to the press by the Presidency of Religious Affairs concerning the Swiss referendum of November 29, 2009 on the prohibition to build new minarets.

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/>: Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, 32123 XVIII, nr.50
Handelingen Tweede Kamer 3-4-42 (september 2011)

Literatuur:

- Allievi, S. in collaboration with Ethnobarometer (2009),
Conflicts over Mosques in Europe. Policy Issues and Trends. NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe, Londen: Alliance Publishing Trust.
- Burg, W. van der (2010),
Homogeniteit versus diversiteit- schuivende verhoudingen, in: *Religie & Samenleving*, 5, no 2. 103-123.
- Haenni, P. & S. Lathion (2009),
Les Minarets de la Discorde, Gollion: Infolio.
- Hillenbrand, R., Burton-Page, J. & C.S.P. Freeman-Greenville (2012),
Manāra, Manār, in: Bearman, P., Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel & W.P. Heinrichs (eds), *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Brill/Brill Online: Universiteit Amsterdam. 03 April 2012, <http://www.brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-0661>
- Langer, R., T. Quartier, U. Simon, J. Snoek & G.A.Wiegers (2011),
Ritual as a Source of Conflict, in: Grimes, Ronald L., Ute Huesken, Udo Simon & Eric Venbrux (eds.), *Ritual, Media, and Conflict*, Oxford University Press, 93-132.
- Maussen, M. (2009),
Constructing Mosques. The Governance of Islam in France and the Netherlands, (Diss. Amsterdam UvA), Amsterdam: Amsterdam School for Social and Science Research.
- PVV (2010),
De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen: PVV 2010-2015.
- Rentier, C (2007),
Europa, het Mekka van de islam? Een christelijk perspectief op het maatschappelijk samenleven met moslims, Amsterdam: Buijten en Schipperheijn.
- Vaticaan kritiseert verbod minaretten (www.katholieknederland.nl, 30 november 2009).
- Rooden, P. van (1996),
Religieuze Regimes. Over godsdienst en maatschappij, 1570-1590, Amsterdam: Bert Bakker.
- SGP (2009),
Daad bij het Woord. De SGP stáát ervoor. SGP Verkiezingsprogramma 2010-2014.

- Shadid, W.A.R. & P.S. van Koningsveld (2008),
Islam in Nederland en België. Religieuze institutionalisering in twee landen met een gemeenschappelijke voorgeschiedenis, Leuven: Peeters.
- Sunier, T., N. Landman, H. van der Linden, N. Bilgili & A. Bilgili (2011),
Diyanet. The Turkish Directorate for Religious Affairs in a Changing Environment, Amsterdam: VU.
- Un grupo de expertos reflexiona sobre la prohibición de los minarettes en las mezquitas en Suiza, in: *El País* (30 november 2009).
- Valk, I. van der (2012),
Islamofobie en discriminatie, Amsterdam: Pallas Productions-Amsterdam University Press.
- Vellenga, S., & G.A. Wiegers (2011),
Religie, Binding en Polarisatie: De reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen, WODC: Den Haag, 256 pp. (gepubliceerd op en te downloaden van <http://www.wodc.nl>).
- Visser, T (2007),
Doe mij maar een moslim. Portretten van islamitische stromingen en organisaties in Nederland, Alkmaar: Falstaff Media.
- VN: minarettenverbod is duidelijk discriminatie, in: *NRC Handelsblad*, 1 december 2009.
 Zwitsers voor verbod minaretten, in: *Reformatorisch Dagblad*, 30 november 2009.